

Айтқазы Сажидә

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ 青 QING、蓝 LAN、绿 LÜ — ТҮР-ТҮС АТАУЛАРЫНЫҢ
ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ ТАБИҒАТЫ

Қытай тіліндегі “青” qing (green) жасыл түс — ежелгі дәуірдегі қытайлар бес негізгі түс деп қараған: 青 qing (green)、赤 chi (red)、黄 huang (yellow)、白 bai (white)、黑 hei (black) түстердің ішіндегі ең басты орынға қойған түс. Қытайлардың ертедегі кітабы «Тәпсірде» («说文解字» shuo wen jie zi), иероглиф формасына талдау жасап “青” qing (green), “生” sheng (дүниеге келу) және “丹” dan (қызыл) екі иероглифтен құралған деп жазылған. Қанық жасыл түсті кен рудасы (深绿色) деп жорамалдайды.

“青” qing (green) жасыл түс ежелгі дәуірдегі қытайлардың бес негізгі түсінің бірі. Қытай тіліндегі “青色” qing se (green) үнемі 蓝 lan (blue) көк түсті мензейді, әдетте адамдар “青色” qing se (green) жасыл түс пен 蓝 lan (blue) көк түс сөзі синоним деп қарайды, алайда қытай тіліндегі “青” qing (green) көп мағыналы сөз: 1) “青” qing (green) көбінде жасыл түсті яғни өсімдіктердің түсін білдіреді. 2) “青” qing қанық жасыл түсті, яғни “青绿” qing lü (dark green) қою жасыл түсті білдіреді, мысалы: “绿水青山” lü shui qing shan (сөзбе-сөз: жасыл су, көкбөңбек тау) green water and blue mountains — beautiful scenery; 3) “青” qing кейде қара түсті де білдіреді. Мысалы: қытай тілінде: әйелдердің қап-қара қолаң шашын “青丝” qing si (сөзбе-сөз: қара жібек) деп те атайды.

Хан (汉代) патшалығы дәуірінен бастап, бес түпкі элемент (“五行” wu xing “theory of the five elements”) туралы ілім кеңінен таралып, қытайлар дүниені: “ағаш, от, топырақ, метал, су” бес заттан құралған деп қарады. Қытайлардың “бес түрлі түс” символикасы мен “бес түпкі элемент” ілімі сәйкес келеді. Яғни “青” qing (green), жасыл түс — (“木” mu) ағаш пен өсімдіктердің түсі. Сондықтан да қытай тілінде “青” qing (green), жасыл түс арқылы өсімдіктерді бейнелейді. Мысалы: “青松” qing song жасыл қарағай, “青草” qing cao көк шөп, “青竹” qing zhu жасыл бамбук, “青藤” qing teng жасыл шыр-мауық.

Ежелгі дәуірдегі қытайлар “бес түрлі түс” символикасы мен ғаламның горизонталь модаліндегі “бес жақ”-ты (шығыс, оңтүстік, орта,

батыс, солтүстік) өзара байланыстырады. “Бес жақтың” әр қайсысының өз тәңірісі (күдайы) бар деп қарап, оны “五帝” wu di “бес күдай” деп атаған. Олар: 青帝 qing di — шығыстың жасыл күдайы; 赤帝 chi di — оңтүстіктің қызыл күдайы; 黄帝 huang di — орталықтың сары күдайы; 白帝 bai di — батыстың ақ күдайы; 黑帝 hei di — терістіктің қара күдайы. Қытайлар ежелгі “бес түрлі түс” символикасы мен “бес күдайын” да өзара сәйкестіреді. Қытайлардың ежелгі “бес түрлі түс” символикасы жылдың “төрт мезгілі” (көктем, жаз, күз, қыс) мен де өзара сәйкес-седі[1].

“青” qing (green) жасыл түс — “төрт мезгіл”дің ішінде “春” chun “көктем”ге сәйкес келіп, көктемнің символы болған. Көктемде өсімдіктер қайта бүрлеп, жер әлем жасыл түске енеді. Осыған байланысты қытай тіліндегі “青春” qing chun (youth, youthfulness) ‘жас дәурен’ сөзінің, сөзбе-сөз мағынасы: (“青色的春天” qing se de chun tian) жасыл түсті көктем. Кейін келе ауыспалы мағынада ‘жастық шақ’, ‘жас өспірім’ деген мағынаны білдіретін болған.

“青” qing (green), жасыл түс ғаламның горизонталь модаліндегі “бес жақ” пен қатысты болып, “шығыстың” символы болған. Шығыстың күдайы “青帝” qing di (шығыстың жасыл күдайы) деп аталып, ол көктем күдайларын, жасыл тіршілікті басқарады деп сенген.

“青” qing (green) жасыл түс көк шөптің түсіне жақын келеді. Қытайдың ертедегі “Шүн Цы Ақылиялары” («荀子·劝学» Xun zi · Quan xue) кітабында “青取之于蓝，而胜于蓝” qing qu zhi yu lan, er sheng yu lan [Blue comes from the indigo plant but is bluer than the plant itself.—The pupil surpasses the master.] деп жазылған[2]. Бұл сөздегі 青 qing: (靛青 dian qing сөзбе-сөз: қара көк түс, көк бояу); 蓝 lan: (蓼兰 liao lan, бояу материалы өндірілетін көк айлан шөп. Көк бояу көк айлан шөптен өңделіп алынады, алынған бояудың түсі көк айлан шөптің өзінен де қанық болады. Бұл сөз адам оқып тәрбие алғаннан кейін оның сана сезімі бұрынғыдан да жоғарлайды, яғни “ұстаздан шәкірт озар” деген ауыспалы мағынада қолданылады. Ерте заманда қытайлар жасыл түсті

көк шөптен алған, сондықтан ежелгі заманда қытайлар жасыл түс пен көк түсті ажырата алмаған. Мысалы: “青天” qing tian (сөзбе-сөз: жасыл аспан) “көк аспан, ашық аспан”, “青云” qing yun (сөзбе-сөз: жасыл бұлт) “ашық аспандағы бұлт”.

“青” qing (green), жасыл түсті қоюландыра түссе, қара түске жақындайды. Сондықтан ежелгі дәуірдегі қытайлар жасыл түс пен қара түсті ажырата алмаған. Қара түсті заттарды да “青” qing (green), жасыл деп атаған. Мысалы: “青衫” qing shan (сөзбе-сөз: жасыл көйлек) қара киімді көрсетеді. Таң династиясы (патшалығы) дәуірінде үкімет мәнсаптылары мен шиниктер қара түсті шен-шекпен киетін болған. Ертедегі қытайлар қара шашты, яғни әйелдердің қап-қара қолаң шашын “青丝” qing si (сөзбе-сөз: қара жібек) “қолаң қара шаш” деп атайды. Қытайларда көк көз кездеспейді, әдетте қытайлардың көз қарашығы қара түсті болады, алайда ертедегі қытайар мөлдіреген қара көзді де “青眼” qing yan (сөзбе-сөз: қара көз), “青眸” qing mou (сөзбе-сөз: қарашық) “қара көз” деп атаған. Қытай тілінде адамдарға құрметпен “оң көзімен қарау” дегенді “以青眼看人” yǐ qīng yǎn kàn rén (сөзбе-сөз: қара көзімен қарау) яғни, көзінің қарасымен қарау десе, “以白眼看人” yǐ bái yǎn kàn rén (сөзбе-сөз: көзінің ағымен қарау) деп жақтырмау, “ала көзімен атуды, ала көзімен қарауды” айтады. Мысалы: 稽康提酒携琴来看他, 他很高兴, 乃对以青眼, 凡俗之士来见他, 则以白眼对之。 Ji Kang ti jiu xie qin lai kan ta, ta hen gao xing, nai dui yi qing yan, fan su zhi shi lai jian ta, ze yi bai yan dui zhi. Ауд: “*Ji Kang* арақ алып, музыка аспабын көтеріп өзін көргелі келгендерге қуаныштан **оң көзімен** қараса, жайшылықта келген ырымшылдарға **ала көзімен** ата қарайтын.”

“青” qing (green), жасыл түс пен сары түсті өзара қосқанда ашық жасыл түске айналады. Ежелгі қытайлар “青色” qing se (green) жасыл түс пен “绿色” lü se (green) жасыл түсті айыра алмаған. Мысалы: “不分青红皂白” bu fen qing hong zao bai (сөзбе-сөз: жасыл, қызыл, қара, ақты ажырата алмау) ‘ақ қараны ажырата алмау’, бұл фразедағы “青” qing (dark green) жасыл түс пен “红” hong (red) қызыл түс өзара контрасты. Бұл фразеда “青” qing сөзі “绿” lü (green) жасыл мағынасында. Қытай тілінде “绿” lü (green) жасыл сөзі тура мағынасында жағымсыз мән алмайды. Жырнамада (《诗经·邶风》 *The Book of Songs*) “绿兮衣兮, 绿衣黄里” lü xi

yi xi, lü yi huang li деп сол дәуірдегі сұлулардың заманға сай киетін жасыл түсті ашық та әдемі кимі айтылған[3]. Кейін Юан Миң (元明 yuan ming) династиясы дәуірінде жезөкшелермен жезөкше от басының отағасылары басына жасыл орамал тартатын заң белгіленген, ертеде қытайларда ерлердің басына жасыл орамал байлауы абыройлы іс саналмаған. Қытайдың салтында ерлердің басына жасыл түсті **шапка** киюі “ынжық, әйелінің сыртта көңілдесі бар” дегенді білдірген. Қазіргі заман қытай тілінде “大红大绿” da hong da lü (сөзбе-сөз: шымқай қызыл, шымқай көк) “қызылды-жасылды, әлем-жәлем” мағынасында.

Шығыс мәдениетінде әлде батыс мәдениетінде болсын, адамдар жасыл түсті көктемнің, табиғаттың, жым-жырт тыныштық пен жалынды жастық шақтың символына байлайды. Жасыл түс тіршілік атаулының өсіп-өркендеуінің символы. Ертедегі қытайлар жасыл түс арқылы жастық жалынды, әйелдердің сұлу келбетін, **биязы мінезін сүреттеген**. Мысалы, қытай тілінде: “红粉青蛾” hong fen qing e “сұлу, әдемі”, “керім”, “红男绿女” hong nan lü nü (сөзбе-сөз: қызыл ер, жасыл әйел) ‘үлдемен бұлдеге оранған қыз-жігіттер’, бұл фразедағы “绿” lü (green) сөзі қытай тілінде әйелдердің сұлу келбетін білдіреді “萃” cui (green) сөзі мен мағыналас. Мысалы: қыздар тұратын қабат үйді “萃楼” cui lou (сөзбе-сөз: жасыл қабат) немесе “红楼” hong lou (сөзбе-сөз: қызыл қабат) деп, қыз тұрағының терезесін “绿窗” lü chuang (сөзбе-сөз: жасыл терезе) немесе “红窗” hong chuang (сөзбе-сөз: қызыл терезе), бұл сөздердегі “绿” lü (green) және “红” hong (red) сөзі қызды меңзейді. Қытай тілінде “绿云” lü yun (сөзбе-сөз: жасыл бұлт) “қолаң қара шаш” және “绿鬟” lü huan (сөзбе-сөз: жасыл түйілген шаш) “түйілген шаш” деп әйелдердің шашын сүреттейді.

Батыс мәдениетінде, жасыл түс бейбітшіліктің, қауіпсіздіктің символы, жасыл зәйтүн жапырағын тістеген көкаршынды бейбітшіліктің символына балайды. Жақын жылдардан бері бір бөлім адамдар қоршаған ортаны, экологиялық тепе-теңдікті қорғау үшін “жасыл бейбітшілік ұжымын” құрды. “绿色” lü se (green) жасыл түстің бұндай мәдени символикасы қытай тілінде де бейнеленеді.

Қытайдың Иң Яң бес түпкі элемент ілімі қытай тіліндегі түр-түс атауларының қолдануы мен символдық мәнінде ерекше маңызды рол атқарады. Түр-түс атауларының қолданылуы бір ұлт мәдениетінің шоғырлы бей-

несі. Бұл мақаламызда, қытайдың ежелгі Иін Яң бес түпкі элемент іліміндегі қытайлардың бес негізгі түсінің бірі, қытай дәстүрлі мәдениетінде ерекше символдық мәнге ие “青” qing (green) түр-түс атауының ұлттық-мәдени табиғатына тіл және мәдениет тұрғысынан талдау жасалды.

1. 汉语与中国文化 / 鲁宝元著. —北京: 华语教学出版社, 1999.

2. 汉英词典 (A Chinese-English Dictionary) / 姚小平编. —北京: 外语教学与研究出版社, 2009.11

3. 汉语色彩词的文化审视 / 骆峰著. —上海: 上海辞书出版社, 2003.12

4. 现代汉语词汇讲义 / 钱玉莲著. —北京: 北京大学出版社, 2006.8

5. «Қытайша қазақша идиомдар сөздігі». («汉哈成语词典») Үрімжі. Шынжаң Халық баспасы. 1987.

6. «Қытай тілінің идиомдар үлкен сөздігі» («成语大词典») 商务印书馆. 北京. Пекин. 2006.

Бұл мақалада қытайдың ежелгі Иін Яң бес түпкі элемент іліміндегі қытайлардың бес негізгі түсінің бірі, қытай дәстүрлі мәдениетінде ерекше символдық мәнге ие “青” qing (green), 蓝lan (blue), 绿lü (green) — түр-түс атауларының ұлттық-мәдени табиғатына тіл және мәдениет тұрғысынан талдау жасалды.

The symbolic meanings of “青” qing (green) color in Chinese culture is considered in this article.

А. Н. Алишариева

ҚОСТІЛДІ ЖАРНАМАНЫҢ ТІЛДІК САНАҒА ӘСЕРІ (психоллингвистикалық аспект)

Жарнама тілін психоллингвистика тұрғысында қарастыру оның адамға ықпал ету заңдылықтарын анықтап, әлеуметтік мәнін белгілейді. Тіл білімінің психоллингвистика саласының жарнаманы ішкі құрылымын айқындауға маңызы зор.

Нарықтың жеделдеп дамуы қызу бәсекелер туғызуда. Осы орайда негізгі рөлді жарнама алады. Жарнаманың дамуы социология, экономика, тарих, психология, тіл білімі, мәдениеттану, этнопсихология білімдерін талап етеді. Аталған ғылым салалары кәсіби жарнамалар үшін өте қажет. Осы орайда қазіргі әлеуметтік тіл білімінің және психоллингвистиканың өзекті бағыттарының бірі – жарнама мәтіндерін сөйлеу және бейсөйлеу ықпалын зерттеу.

Психоллингвистика – сөйлеу механизмдерін (сөзді қабылдау мен оның тууы) психикалық процестермен байланысты зерттеліп, олардың тіл жүйесіне қатысын қарастыратын кешенді ғылым. Психоллингвистика – адамның сөйлеу әрекетінің психологиялық және лингвистикалық аспектілерін сондай-ақ, қатынас жасау үдерісінде және жеке дара сөйлеу-ойлау әрекетінде тілдің әлеуметтік, психологиялық аспектілерінің қолданылуын зерттеуді өз мақсаты етіп қойды. Осыған сәйкес психоллингвистиканың зерттеу пәні, ең алдымен, адам әрекетінің арнайы түрі, сонымен қатар оның психологиялық мазмұны,

құрылымы, түрлері, амалдары ретіндегі сөйлеу әрекеті болып саналады [1, 3 б.].

Психоллингвистика саласы қазіргі кезде жарнамалық ақпараттардың адам санасына әсер етуін айқындау үшін қолданылатын маңызды ұғымға айналып кетті. Бұл салада әсіресе шетел ғалымдары зор табысқа жетуде (Ч. Эдвардс, Р. Браун). Жарнаманы ғалымдар ерекше құбылыс ретінде қарастырып, адам психологиясына әсер ету үшін жарнаманы тиімді тұрғысынан анықтай білу керек, жарнама мәтіндерінде немесе бейвербалдық түрде берілген жарнама құралдарында осы мәселе басты орында тұрады. Жарнамалық өнімнің адамдар арасында зор сұранысқа ие болуы, олардың ерік күшінің туындауынан, қажеттілікті қанағаттандыруға деген талпыныс [2, 9 б.].

Жарнаманың әсерлігі, оның ықпалының артуы, адам психикасының ерекшеліктерін ескере отырып, жасаған кезде ғана артады. Адамды әрекетке бағыттайтын, қажетін өтеуге талаптандыратын бір түрткі болады. Бұл түрткіні психология мен психоллингвистикада уәж, себеп деп атайды. Түрлі жағдайлардың әсер етуіне қарай адам психологиясы әр түрлі өзгерістерге түсіп отырады. Жарнама бірден оқырманның, тыңдарманның, көрерменнің назарын аударуы керек [3, 25 б.].